

Teoretični pogledi na upravičenost kaznovanja in družbena resničnost

Zoran Kanduč*

V članku so soočeni teoretični pogledi na upravičenost kaznovanja ter socioološki opisi in razlage družbene resničnosti. Osvetljene so nekatere pomembnejše kritike retributivističnega nauka o kazni. Posebna pozornost je namenjena ideološki funkciji neoklasičnega pravičnostnega modela. Poglavitne zamisli o pravični družbi so razčlenjene v luči krize hegemonije (ideološke nadvlade) v sodobni družbi. Prikazane so nekatere najbolj pomembne pomanjkljivosti radikalnih stališč do kazenskopravnega državnega aparata.

Ključne besede: kazensko pravo, teorija, kaznovanje, retributivni model, pravičnostni model

UDK: 343.241

Uvodna opazka

Kritični (in med njimi kajpada zlasti marksistični) kazenskopravni misleci skorajda praviloma ne postavljajo pod vprašaj retributivne (povračilne) ute-meljitev kaznovanja na abstraktno-teoretični ravni, ampak dvomijo predvsem o možnosti njene »uporabe« v izkoriščevalski — dasi morda formalno demokratični — družbi. Nekateri, npr. Murphy, celo poudarjajo, da je retributivizem — na formalni oziroma abstraktnejši ravni — v etičnem smislu sprejemljivejši od utilitarizma, saj vsaj v polju idej priznava človekovo dostojanstvo, svobodo in (raz)umnost.

V tej zvezi se pogosto sklicujejo na Marxa: »Kaznovanje v splošnem zagovarjajo kot sredstvo za poboljševanje ali zastraševanje. Toda kakšno pravico imate, da me kaznijete zaradi poboljšanja ali ustrahovanja drugih? Poleg tega pa je mogoče na podlagi zgodovinskih izkušenj in statističnih pokazateljev dokazati, da vse od Kajna dalje kazni niso niti poboljševale niti zastraševale ljudi. Ravno nasprotno. Na ravni abstraktnega prava je najti le eno samo teorijo kazni, ki priznava človeško dostojanstvo, t. j. Kantovo teorijo, zlasti v strožji pojmovni obliki, ki jo je razvil Hegel. Hegel pravi: 'Prestopnik ima pravico do kazni. V kaznovanju se izkazuje njegova volja. . . Njegov zločin je zanikanje pravice. Kazen je zanikanje tega zanikanja in torej potrditev pravice . . .' V tej formulaciji je nedvomno nekaj privlačnega, kolikor Hegel v zločincu ne vidi samo objekta, sužnja prava, ampak ga opredeli kot svobodno in samodoločajoče bitje. Če pa si problem ogledamo pobliže, odkrijemo, da je nemški idealizem v tem primeru, kakor tudi v številnih drugih, zgolj dodal transcendentno potrditev pravil obstoječe družbe. Mar ni zavajajoče skrčiti posameznika z njegovimi dejanskimi vzgibi, vselej obdanega z mnogovrstnimi družbenimi okoliščinami, ki pritiskajo nanj, na abstrakcijo 'svobodna volja' — se pravi na eno izmed mnogih človekovih lastnosti? . . . Mar ne bi bilo bolj potrebno, da bi temeljito premislili o nujnosti korenite preobrazbe družbenega sistema, ki poraja kaziva dejanja, namesto da poveličujemo rabila, ki

obglavlja prestopnike, da bi lahko na njihovo mesto stopili drugi?«¹

Marksistična kritika retributivizma izhaja iz razlikovanja med formalno in materialno pravilnostjo določene teorije. Razlika temelji na podmeni, da je inteligibilnost sleherne politične, pravne ali moralne teorije bistveno odvisna od njenih empirično preverljivih predpostavk. Hart² je denimo pokazal, da naš moralni pojmovno-predstavni »aparat« predpostavlja, da je človek ranljivo bitje — bitje, ki lahko poškoduje drugega ali samo utrpi škodo. Murphy meni, da implicira moralni diskurz tudi domene o določenih skupnih psihičnih značilnostih ljudi, kakršna je npr. zmožnost, da občutijo sočutje, krivdo, sram, obžalovanje in druga podobna čustva.³ Če bi bila ta psihološka dejstva radikalno drugačna, ne bi mogli uporabljati zdajšnjih moralnih pojmov (in seveda teorij, ki so vanje implicitno vključene) v družbenem svetu, v katerem živimo. V zvezi z retributivizmom marksisti poudarjajo, da je sicer »formalno« pravilen (t. j. logično skladen v enem izmed možnih svetov), vendar neuporaben v dejanskem svetu in zato »materialno« nepravilen. Zakaj?

Kritika retributivizma

Znano je, da retributivna teorija (oz. vsaj ena izmed njenih najpomembnejših in najvplivnejših različic) vključuje podmeno, da si prestopnik prisvoji neupravičeno prednost v odnosu do lojalnih (*law-abiding*) državljanov. To je stališče, ki ga danes zastopa npr. Morris, ob njem pa tudi Finnis, Roshier in Murphy. Morris meni, da »osrednja pravila« kazenskega prava (*core rules of the criminal law*), ki prepovedujejo telesno nasilje in prevare, varujejo temeljne interese vseh članov družbe.⁴ Splošna korist naj bi bila v tem, da omenjena abstraktno-obča pravila varujejo nekatere najbolj temeljne razsežnosti posameznikovih življenjskih dejavnosti, v katere drugi ne smejo posegati (oz. jih ovirati ali

¹ Marx, Capital Punishment, cit. po Cain in Hunt, str. 194—195. Prim. tudi Pečar, str. 289—309.

² Prim. Hart, str. 189—195.

³ Prim. tudi Taylor, str. 4—16.

⁴ Prim. Morris.

* Zoran Kanduč, doktor znanosti, raziskovalec, Institut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana.

onemogočati). To nadalje zahteva, da vsakdo preuzeče nase psihično breme samoomejavanja oziroma brzdanja samega sebe in ne zadovoljuje svojih potreb in želja na način, ki ogroža varovana torišča v življenju drugih članov družbe. Oseba, ki ravna v nasprotju s temeljnimi pravili kazenskega prava, po eni strani »odvrže« breme, ki ga lojalni državljan sprevajajo prostovoljno, po drugi strani pa sama uživa prednosti, ki ji jih prinaša zakonito ravnanje drugih. Tako si uzurpira korist, ki ji jo odvzame šele kazen, s čimer se ponovno ustvari pravično ravnovesje koristi in bremen, ki ga je kaznivo dejanje zՃasno porušilo.

Morris v tej zvezi poudarja, da je lahko (oz. mora biti) kaznovan samo tisti, ki se prostovoljno odreče bremenu spoštovanja pravil igre: to pa omogoča in celo terja upoštevanje številnih razlogov izključitve kazenske odgovornosti (»legal excuses«). Njihovo nepriznavanje bi namreč ustvarilo krivično razdelitev bremen in ugodnosti, saj bi bil tedaj kaznovan nekdo, ki je resda prekršil kazenski zakon, vendar v okoliščinah, ko ne moremo reči, da je določena korist pridobljena neupravičeno. Morris sicer utemeljuje kaznovanje še z drugimi razlogi. Po njegovem mnenju je kazen upravičena tudi zato, ker preprečuje slabljenje pripravljenosti ljudi, da se ravnajo v skladu z veljavnimi pravili: če bi namreč lojalni državljan videli, da se je mogoče nekaznovano znebiti bremen, ki jih nalaga zakonito ravnanje, bi bila njihova pripravljenost, da prostovoljno spoštujejo pravila, bržkone precej omajana.⁵

V članku z naslovom **Vrnitev k retribuciji v kazenskopravni teoriji** Galligan razgrne nekoliko predugačeno različico Morrisove teorije. Po njegovem mnenju je teza, da kazen ukine neupravičeno prednost in ponovno vzpostavi porušeno ravnovesje, problematična. Kazen namreč ne more odpraviti škode, nastale zaradi kaznivega dejanja, za razliko, denimo, od plačila dolga, ki ukine civilnopravo obligacijo. Zato Galligan poudarja, da je mogoče upravičiti kazen zgolj s tem, da kaznovanje odstrani nepošteno prednost (t. j. brez sklicevanja na restavraco družbenega ravnovesja).⁶ Vendar pa se zdi, da njegovi kritični pomisli zgrešijo bistvo Morrisove teorije, ki upošteva razliko med odškodnino, ki jo storilec dolguje žrtvi, in »odškodnino«, ki jo dolguje lojalnim državljanom. Za Morrisa je namreč

⁵ Zimring in Hawkins ravno tako opozarjata, da bi nekaznovanje storilcev kaznivih dejanj demoraliziralo državljan, ki so sicer pripravljeni ravnati v skladu s pravnimi normami. Po njunem mnenju je ključni namen kaznovanja kot družbene institucije v tem, da člane družbe prepričuje o resnosti kazenskopravnih prepovedi. Prim. Žimring in Hawkins, str. 87.

⁶ Prim. Galligan, str. 154—157.

unfair advantage v tem, da se prestopnik odpove bremenu, ki je posledica brzdanja samega sebe.

Morrisova teorija je pravzaprav zgolj konkrenjsa različica splošne teorije politične obligacije, znane bodisi kot »načelo poštene igre« (Hart) ali kot »načelo poštenosti« (Rawls). Gre za načelo, da imajo ljudje, ki imajo koristi od tega, da se drugi podvržejo omejitvam (ki jih terjajo skupne aktivnosti), istočasno tudi dolžnost, da se sami podvržejo istim omejitvam. Teorija »poštene igre« je bila deležna ostrih kritik, med katerimi je bržčas najbolj znana Nozickova. Nozick v tej zvezi navaja naslednji zgled. V seski prebiva 365 ljudi. Vsakdo izmed njih en dan v letu izvaja določena javna opravila, kakršna so npr. predvajanje glasbe, skrb za razvedrilo, posredovanje informacij ipd. Ob tem si Nozick zastavi tole vprašanje: Če je nekdo po naključju deležen tovrstnih storitev, ali je tudi sam dolžan en dan poskrbeti za izvajanje omenjenih dejavnosti? Njegov odgovor je nikalen: »Četudi nekdo izkoristi prednosti, ki jih omogoča delovanje sistema, utegne kljub temu zavrniti sodelovanje, če npr. meni, da 364 dni razvedrlnega programa, ki ga izvajajo drugi, ni vredno žrtvovanja enega samega njegovega dneva.«⁷

Seveda je vprašljivo, ali je mogoče Nozickov zgled uporabiti tudi kot ugovor zoper Morrisovo teorijo. Zanjo so pomembnejši pomisli, ki jih je priobčil Burgh.⁸ Ta opozarja, da ne moremo vselej reči, da ima prestopnik korist zaradi splošnega spoštovanja določenega kazenskopravnega pravila, saj nekoga, ki je npr. izvršil poneverbo, drugi morda sploh ne morejo oškodovati s tem kaznivim dejanjem — v tem primeru seveda ne drži, da si je pridobil nepošteno prednost v odnosu do tistih, ki so lahko žrtve poneverbe. Če pa vidimo prestopnikovo prednost v učinkih, ki jih omogoča spoštovanje kazenskega prava naploho (in torej ne zgolj te ali one posamezne norme), potem ni jasno, zakaj bi bil npr. morilec strožje kaznovan od goljufa, saj sta bila očitno oba deležna enakih koristi.

Če opredelimo »nepošten dobiček« kot odpoved samoomejitvi, je obseg prednosti očitno odvisen od intenzivnosti želje po izvršitvi določenega kaznivega dejanja: močnejša ko je želja, večji je napor, ki ga zahteva njeno brzdanje, in večje je olajšanje (»subjektivna korist«), ki ga prinese »prehod k dejanju«. To pa nas privede v paradoksni položaj: če je bila npr. želja po utajitvi davka silovitejša od želje po usmrtnosti neke osebe, bi morala biti kazen za utajo davka večja od kazni za umor. Ten je opozoril še na psihološko pomanjkljivost Morrisove teorije, po kateri je brzdanje samega sebe — ki ga domnevno

⁷ Nozick, str. 93.

⁸ Prim. Burgh, str. 203 in dalje.

implicira zakonito ravnanje — breme (»burdon«), na katerega nekateri pristanejo v prid vseh članov družbe, drugi, zlasti npr. prestopniki, pa ga zavrnejo. Vendar pa mnogi, morda celo večina, sploh nimajo želje, da bi kršili »core rules« kazenskega prava. Zato konformnega ravnanja ne doživljajo kot nečesa, kar bi bilo zanje psihično breme ali kar bi terjalo poseben napor, potreben za brzdanje samega sebe. Nekateri pa dejansko brzdajo same sebe, vendar ne iz želje, da ne bi ogrozili sistema vzajemno koristnega družbenega sodelovanja, ampak zgolj iz strahu pred kaznijo. Za prestopnike ne moremo reči, da si v odnosu do posameznikov, ki so lojalni zgolj zaradi zastraševalnih učinkov kaznovanja, pridobi jo nepošteno prednost.⁹

Kakšni pa so pomisleki, ki jih imajo v zvezi z Morrisovo teorijo marksistični pravni filozofi? Da bi lahko odgovorili na to vprašanje, je treba najprej ugotoviti, kolikšen je sploh domet njegove teorije. Morrisova razлага upravičenosti kazni se nanaša zgolj na kršitve »jedrnih pravil« kazenskega prava, se pravi pravil, ki so nujna za preživetje družbe in njenih članov. Pomenljivo je, da npr. neoklasicist van den Haag te omejitve ne upošteva. Pisec sicer razlikuje dve vrsti protipravnih ravnanj, namreč **mala in se ter mala prohibita**, vendar istočasno poudarja, da je ta pojmovni razloček pri vsiljevanju zakonov (»law enforcement«) pravzaprav nepomemben. Sodiščem se namreč po njegovem mnenju ni treba spraševati, katero vrsto »zla« kaznujejo. Kršitve so pač kršitve. Kaznive so, ker so prepovedane, ne glede na »motiv« prepovedanosti.¹⁰ Morrisova teorija nadalje predpostavlja, da obstaja v družbi neke vrste izhodiščno stanje, v katerem so bremena in koristi, ki jih implicira spoštovanje prava, pravično porazdeljena: kaznivo dejanje pa to ravnovesje poruši. Takšno podmeno najdemo tudi pri Finnisu, čigar teoretska razmišljanja ravno tako implicirajo zahtevalo, da morata biti pravni sistem in družbeni red v dobršni meri pravična.¹¹

Marksisti pa nasprotno poudarjajo, da v sodobni družbi, ki jo označujejo kričeče neenakosti v bogastvu, prestižu in različnih oblikah družbene moči, takšna teoretična predpostavka ni izpolnjena: dejansko (»empirično«) družbeno stanje se precej razlikuje od teoretskega idealja (pravične družbe). V realni družbi — v kateri je mogoče kriminalno vedenje malone v celoti pripisati povezavi med sebičnostjo in okoljem, v katerem so priložnosti za doseganje konvencionalnih ciljev nepravično porazdeljene¹² —

prihaja večina prestopnikov iz ekonomsko in kulturno depriviligiranih in prikrajšanih skupin, zaradi česar bi bilo zanje cinično reči, da so deleženi precejšnjih koristi zaradi delovanja pravnega reda.

Murphy v tej zvezi opozarja, da je od 1,3 milijona prestopnikov, ki jih dnevno obravnavajo nadzorovalne institucije v ZDA, večina (po nekaterih ocenah kar 80 odstotkov) pod ravnijo revščine, kot jo opredeljuje Social Security Administration.¹³ Če je torej Morrisovo izhodiščno stanje zaznamovano z nepravično porazdelitvijo bremen in koristi, je jasno, da tudi kazen ne more vzpostaviti pravičnega ravnovesja. Po drugi strani pa je očitno, da člani družbeno-ekonomsko privilegiranih skupin nepričimerno lažje prenašajo psihične obremenitve, ki so povezane s samoomejevanjem in spoštovanjem danih pravil igre. Zato Murphy poudarja, da je na nek način »perverzno«, da se sklicujemo na načela, ki predpostavlja pristno družbeno skupnost, v družbi, ki je strukturirana na način, ki pravzaprav onemogoča nastanek take skupnosti, npr. s tem, da spodbuja pohlep, sebičnost, brezbrižnost do občutij soljudi in druge podobne psihične vsebine: »Retributivna teorija trdi, da je utemeljena na pravici; toda ali je pravično kaznovati ljudi, ki delujejo iz psihičnih vzgibov, ki jih ravno ta družba podžiga in ojačuje?«¹⁴

Po mnenju marksističnih kriminologov je temeljna pomanjkljivost retributivizma v tem, da ne upošteva dejstva, da je kriminaliteta v veliki meri sistemski (oz. strukturno določen) družbeni pojav, ki je povezan z ekonomskimi neenakostmi v razredni družbi. V luči tovrstnih »grobih« družbenih dejstev je zato treba postaviti pod vprašaj v prvi vrsti empirične predpostavke retributivne teorije, zlasti podmeno, da so vsi ljudje, tudi prestopniki, prostovoljni udeleženci v sistemu recipročnih koristi, urejenem glede na ideal pravičnosti, ki je izpeljan iz ahistoričnega nauka o človekovi racionalnosti. V tem oziru so implikacije marksistične kritike retributivizma precej daljnosežne: malone vse, kar običajno govorimo o kaznovanju (denimo v zvezi z njegovo upravičenostjo) je »quite beside the point« (Murphy). Takšen pomensko izpraznjen oziroma miselno protisloven kazenskopravni diskurz je bodisi posledica (često samo-zavajajočega) nepozavanja relevantnih empiričnih dejstev bodisi nasledek nekakšne vzvišene brezbrižnosti do družbenega sveta, v katerem živimo. Problem je skratka v tem, da prevladujoče oblike moralnega in političnega diskurza ne odsevajo v zadostni meri spoznaj sociologije,

⁹ Prim. Ten, str. 64—65.

¹⁰ Prim. van den Haag, str. 180.

¹¹ Prim. Finnis, str. 264.

¹² Prim. Turk, str. 14.

¹³ Prim. Murphy, str. 106.

¹⁴ Prav tam, str. 107.

psihologijski in ekonomski: tako smo danes žrtve pojava, ki ga Murphy imenuje »pomeščanje jezika«, zaradi česar bi morala biti po njegovem mnenju sestavina vsake radikalne družbene preobrazbe tudi lingvistična ali konceptualna »revolucija«.

Marksističnim kritikam retributivizma je težko ugovarjati. Bi lahko, denimo, za nekoga, ki je kaznovan zaradi oboroženega ropa, rekli, da plačuje svoj dolg družbi, če bi vedeli, da gre za osiromašeno osebo, odtujeno od prevladujoče družbene in ekonomske strukture, za človeka, čigar življenje označujejo brezposebnost (ali razčlovečeno delo), slabe stanovanjske razmere, stalno nadlegovanje s strani policije, socialna negotovošt ipd. ? Vendar pa vsekakor utemeljenih pomislikov radikalnih kriminologov ne kaže prehitro posploševati. Družbena realnost je vendarle precej kompleksna in raznolika. Res je, da prihaja večina storilcev iz najnižjih družbenih plasti, vendar pa je po drugi strani tudi mnogo žrtev iz vrst depriviligeranih in prikrajšanih. Zato ima celo v krivični družbi Morrisova teorija določeno (resda omejeno) razlagalno vrednost. Družbenih krivic seveda ni mogoče reševati v okviru kazensko-pravnega sistema (dasiravno jih je mogoče tudi na tej ravni vsaj v določeni meri upoštevati). Njegovo delovanje utegne obstoječe krivice včasih poglobiti, vendar pa bi nekaznovanje lahko izzvalo celo še večje krivice: docela verjetno je, da bi bili v tem primeru najbolj prizadeti ravno najbolj revni člani družbe, saj se sami ne bi mogli ustrezno zavarovati pred nasilnimi in grabežljivimi posamezniki.

Upravičenost kaznovanja v obstoječih družbah je potemtakem v splošnem moralno (oz. pravno) problematična. Kazensko pravo ne more biti pravično v kontekstu družbenih krivic: »V meri, v kateri je pravičnost povezana z enakostjo v statusu, političnem vplivu in ekonomski moči, je pravični kazensko-pravni sistem v krivični družbi **contradictio in adiecto**. Pravično kazensko pravo je neločljivo povezano s širšo družbeno pravičnostjo oziroma je v veliki meri iz nje izpeljano.«¹⁵ Ob tem je treba poudariti, da je problem, kako upravičiti obstoječe kaznovalne prakse, iz marksističnega zornega kota popolnoma irelevanten. Vprašanje, ki zanima radikalne kriminologe, se namreč glasi: Kako korenito spremeniti dana ekonomska in politična razmerja? To misel najdemo že pri klasikih marksizma: »Zaradi zločina ni treba kaznovati posameznikov, ampak razdejati protidružbena rojstna mesta kriminala in dati vsakomur možnost, da v družbi izživi svoje

človeško bistvo. Če družbene razmere oblikujejo človeka, je treba najprej ustvariti človeške razmere.«¹⁶

Vprašanje, kako utemeljiti kaznovanje v dani družbi, se ne zastavlja niti konservativnim kriminologom (ali politikom): njih zanima zgolj ohranitev veljavnega prava in obstoječega družbenega reda (ki sta zanje kajpada nedvomno »pravična«). Vprašanje se ne vsiljuje niti kantovskemu idealističnemu filozofu, ki ga lahko reši na »magičen« način, t. j. v mislih. Dilema obstaja zgolj za liberalnega razumnika (na univerzi ali v vladnih službah), ki, podobno kot npr. von Hirsch, ugotavlja, da so njegove zamisli o kazni »moralno vprašljive«, če jih apliciramo na obužanega in odtujenega prebivalca v getu, ali pa, kot npr. van den Haag, obžaluje, ker so njegove teorije kazni »trpkie v družbi, v kateri vlada distributivna krivičnost. V tem je pravzaprav ključni paradoks liberalnih teorij o kaznovanju. Po eni strani se njihovi avtorji nedvomno dobro zavedajo, da v neenaki družbi kaznalna politika ne more biti pravična. Von Hirsch denimo priznava, da bo sleherni teoretski model določanja pravične kazenske sankcije (»sentencing model«) moralno pomanjkljiv vse dotlej, dokler ogromen del prebivalstva ne bo imel ustreznih možnosti za življenje.¹⁷ Po drugi strani pa vseeno priporočajo zastraševanje, upoštevanje pravične zasluge, sorazmerne zasluge, polne odgovornosti ipd., ne pa denimo korenitih družbenih sprememb.

Von Hirsch se zaveda slabosti svojega modela za odmero kazni, vendar poudarja, da je njegova teorija kljub temu bolj ugodna za reveža kakor npr. utilitaristična, saj mu zagotavlja vsaj to, da zaradi svoje revščine ne bo kaznovan strožje kot bogataš. Po njegovem mnenju družbena deprivacija ne more biti olajševalna okoliščina. Zato ne sprejema teze, da je storilec — v splošnem — manj kriv, če se je v času izvršitve kaznivega dejanja brez svoje krivde znašel v položaju, v katerem bi bilo konformno ravnanje zanj zelo teževno v primeri z osebami, katerih družbeni in ekonomski položaj je ugoden oziroma »normalen«. Von Hirsch opira svoje odklonilno stališče na tri argumente: (a) upoštevanje tovrstnih olajševalnih okoliščin terja, da ima sodnik velike možnosti za diskrecionarno odločanje; (b) vprašljivo je, ali so sodniki zmožni nepristransko reševati vprašanja, ki zadevajo družbene deprivacije (to namreč implicira, da bi morali preiskati okoliščine, ki presegajo neposredni kontekst kaznivega dejanja); (c) upoštevanje družbene deprivacije kot olajševalne okoliščine bi izzvalo »balloon effect«, namreč širjenje nekazenskopravnih oblik nadzoro-

¹⁵ American Friends Service Committee, str. 16.

¹⁶ Engels in Marx, Sveta družina, str. 522.

¹⁷ Prim. von Hirsch, str. XXXIX.

vanja, ki bi vključevale manj proceduralnih jamstev kakor kazenski postopek.

Hirschovi razlogi niso posebno prepričljivi, predvsem zato, ker izhajajo iz vrste zmotnih teoretskih podmen. Predpostavljajo namreč, da je mogoče vnaprej — na splošni in abstraktni ravni — opredeliti, kaj naj se šteje kot olajševalna (ali oteževalna) okoliščina. Ravno to pa je nemogoče, zakaj »ista« okoliščina (npr. revščina) ima lahko zelo različno vrednost v različnih kontekstih. Domneva, da je mogoče zasnovati teoretski model pravične kazni (t. j. abstraktna načela njene odmere) ne glede na konkretno izkustvo (ali neodvisno od njega), je izrazito racionalistična ozziroma »konstruktivistična« (Hayek). Njena implikacija je, da morajo biti konkretne sodnikove odločitve logično izpeljane iz določenih temeljnih načel. Jasno je, da so takšna pojmovanja v popolnem nasprotju z dejanskostjo pravnega življenja, pa tudi z bistvom prava kot takega: »Pravica kot taka ne obstaja. To, kar obstaja, so nešteti poskusi iskanja pravičnih rešitev za ravno toliko partikularnih problemov. Pravni sistemi so komplikacije teh rešitev, ne pa čisti intelektualni konstrukti. Zgodovinska prava niso bila ustvarjena glede na predhoden načrt in nekateri poskusi, storjeni v tej smeri, so izzivali nesrečne posledice, dokler jih niso opustili.«¹⁸

Rigidna aplikacija teoretske sheme, kakršno je denimo izdelal von Hirsch, bi imala za posledico vse prej kot pravične kazenske sodbe, in to ne zgolj zaradi družbenih krivic. Da bi določili pravično kaznen, je treba upoštevati vse konkretnne okoliščine danega primera, ki je seveda vselej enkraten in neponovljiv: »Če bi sodnik odločal zgolj na podlagi silogističnega sklepanja, bi bilo z vidika pravičnosti bolje, da bi ga nadomestili z računalnikom. V resnici pa poteka iskanje pravice ravno v obratni smeri. Sodnik, ki ravna tako, kot bi moral, obravnava zgolj posamezne primere in išče pravično rešitev, ki se prilega vsakemu od njih; da bi čim bolje in čim hitreje opravil to nalogu, si pomaga z običaji in pravom.«¹⁹ Od tod lahko izpeljemo pomemben sklep: v nasprotnju s pojmovanji marsikaterega kriminologa je ravno pravičnost, in ne koristnost, tista, ki terja, da sodnik individualizira svojo sodbo glede na idiosinkratične značilnosti posameznega primera. Seveda tu ne gre za individualizacijo z ozirom na (osebnost) prestopnika, kakršno so priporočali zagovorniki tretmanskega modela, marveč za individualizacijo (konkretizacijo) z ozirom na dejanje, ki je predmet vrednostne presoje.

¹⁸ Cusson, str. 10.

¹⁹ Baechler, str. 268.

Kriminologi, ki so opazili pomanjkljivosti t. i. individualiziranega sojenja, usmerjenega v iskanje ukrepa, ki je najbolj prikladen za rehabilitacijo kršilca, so se docela zmotno zoperstavili sleherni zamisli o individualizaciji. Njihova kritika je bila zato izrazito »antitetična«, njihovi predlogi (npr. zahteva po radikalni omejitvi sodnikove pravice do proste presoje z zvezi z odmero in izbiro kazni, t. j. zahteva po predpisovanju ozko določenih okvirjev zaporne kazni za posamezna kazniva dejanja) pa zgolj zrcalna slika predmeta kritike. Prav nenavadno je, da so ravno avtorji pravičnostnega modela povsem prezrli ključno vlogo individualizacije (glede na dejanje) pri določanju pravične kazni: »Sleherni spor med ljudmi je mogoče rešiti pravično, t. j. na način, ki ga zahteva konkretna situacija, pri čemer je pravična odločitev neogibno utemeljena na izčrpnom poznavanju okoliščin... V večini primerov je mnogo lažje presoditi, da je bil, denimo, odvzem življenja v danem primeru pravično dejanje, kot pa določiti splošno razliko med pravično in krivično usmrtitvijo kot tako.«²⁰ Kazen je vselej konkretna, ravno tak pa je tudi njen razlog, se pravi kaznivo dejanje: posameznik zato ne odgovarja za kršitev splošnega in abstraktnega pravila, ampak za konkretno škodljivo (krivično ozziroma protipravno) ravnanje v danem spletu — subjektivno zaznanih in dojetih — okoliščin; zanj tudi ne moremo preprosto predpostaviti, da je »pač« svobodno bitje, ampak je treba vselej preiskati, kolikšen je bil dejanski obseg njegove svobode.

Tudi radikalni kriminologi so povsem prezrli vlogo individualizacije z ozirom na dejanje. Ko kritizirajo pojem »pravična kaznen« (v krivični družbi), imajo pred očmi zgolj neoklasični model, ki pa že zaradi svojih immanentnih teoretskih slabosti ne more biti vodilo pri določanju pravičnih kazni. Zato se marksistične kritike ne dvignejo z ravni antitetičnega razmišljanja in ne vidijo, da je individualizacija, glede na dejanje, edina pot, po kateri je mogoče — na kazenskopravnem področju — upoštevati trda družbena dejstva, ki po njihovem mnenju onemogočajo realizacijo pravičnostnega modela.

Ideološka funkcija neoklasičnega pravičnostnega modela

V prejšnjem razdelku smo opozorili na ključne pomanjkljivosti pravičnostnega modela, zaradi katerih je njegova uporaba v družbeni stvarnosti ne-

²⁰ Strauss, str. 173.

²¹ Prim. Selih, str. 217—223.

ogibno obsojena na neuspeh. To se je dejansko zgodilo v ZDA,²¹ kjer poskusi, da bi »racionalizirali« sodno odmero kazni, niso dosegli zaželenih učinkov. To nas seveda postavlja pred naslednje vprašanje: kako potem razložiti precejšnjo privlačnost pravičnostnega modela? Radikalni kriminologi odgovarjajo, da je ključ v njegovi ideoološki moći. Pravičnostni model namreč obsega dve temeljni sestavini: (1) trditev, da je moralno upravičeno (pravično) kaznovati nekoga, ki je prekršil kazenskopravno normo; (2) liberalnodemokratsko doktrino o racionalnem pravnem formalizmu, ki ima svoj izvor v razsvetljenskih idejah 18. stoletja in se opira na dva ključna pojma: (a) enakost pred zakonom; (b) strogo spoštovanje (formalnopravnih) proceduralnih pravil.

V luči doktrine o enakosti pred zakonom je država videti kot neutralni varuh »občega interesa« (oz. »obče volje«), se pravi interesov vseh državljanov. Država in pravo se na ta način odeneta v univerzalno formo, ki zakrije njuno razredno formo.²² Hay je pokazal, da je angleško kazensko pravo v osmanajstem stoletju z golj navidezno varovalo »enake« pravice vseh državljanov, saj je bila v resnici njegova najvažnejša funkcija varstvo gmotnih interesov premožnih. Paternoster in Bynum²³ poudarjata, da opravlja pravičnostni model (v ZDA) danes podobno vlogo: po eni strani se prikazuje kot izraz prepričanja večine državljanov, da so premoženska kazniva dejanja daleč najbolj resen družbeni problem, saj razkrnjajo družbeno skupnost, po drugi strani pa dopušča izkoriščevalske dejavnosti močnih. S tem, da se kazensko pravo prikazuje kot zaščitnik vseh članov družbe in enako neprizanesljiv do vseh kršilcev, prikriva razredno pogojeno ekonomsko eksploracijo, ki se odvija za njegovim hrbotom: »Ena izmed značilnosti vladajoče meščanske ideologije je v tem, da taji razredno izkoriščanje, in sicer tako, da sistematično izključuje iz svoje govorice vsako sled razredne vladavine.«²⁴

Kako se lahko pravo predstavlja kot utelešenje »javnega interesa«? Marksisti poudarjajo, da mu to omogoča sklicevanje na formalnost, zakonitost, ustavnost in individualne zakonske pravice. Hay je opozoril na ta ideoološki mehanizem v svoji zgodovinski analizi: »Skrajno natančna pozornost do oblik ter hladne in legalistične besedne izmenjave med zagovornikom in sodnikom dajejo vtis, da so osebe, ki uporabljajo pravo, podrejene njegovim

²² Prim. zelo zanimivo filozofska analizo pravne ideologije v optiki njene dozdevne nevtralnosti v delu Kerruish, str. 7—11.

²³ Prim. Paternoster in Bynum, str. 7—24.

²⁴ Poultz, str. 214.

pravilom. Pravo postane na ta način mnogo več kot gola stvaritev vladajočega razreda. Postane moč, katere zahtevam se morajo podrediti tožilec, zagovornik in celo sam v škrlat oblečeni sodnik²⁵.

Paternoster in Bynum menita, da je opaziti podobno ideoološko učinkovanje tudi v zvezi s pravičnostnim modelom, katerega zagovorniki se navzlic razlikam strinjajo v dveh ključnih točkah: (1) zavzemajo se za racionalizacijo in birokratizacijo²⁶ pravnega sistema; (2) opozarjajo na potrebo po večjem upoštevanju pravic individualnih subjektov, t. j. državljanov kot zasebnih individuov, ne pa kot predstnikov določenega razreda. Ideološke reperkusije tako zamišljenega modela niso nezanemarljive. Zakonska racionalnost ustvarja videz objektivnosti prava. V zvezi z birokratizacijo pravnega sistema pa se kaže opreti na Gramscijevu ugotovitev, da gre za ideoološko orožje v razrednem boju, ki državi omogoča, da po eni strani obvladuje in nadzoruje podrejene razrede, po drugi strani pa prikriva razredno bistvo svojega početja. Sklicevanje na pravice posameznikov in individualno odgovornost pa krepi atomizacijo družbenih odnosov: »Po zaslugu pravne ideologije, ki omogoča nepovezanost in drobljenje družbenih in ekonomskeh odnosov, kapitalistična država vzdržuje politično dezorganiziranost podrejenega razreda in se predstavlja kot enota ljudstva-naroda, sestavljenega iz političnih subjektov kot zasebnih individuov.«²⁷

Seveda pa zgolj ideoološke prvine pravičnostnega modela ne zadoščajo za (konsezualno) utemeljitev povečane državne represije v času gospodarske in družbene krize, ki je, med drugim, povečala članstvo »nevarnega razreda« in »razočaranega subproletariata«, ki ga je Spitzer označil kot »družbeni dina-

²⁵ Hay, str. 33.

²⁶ Prim. razpravo o razredni naravi birokracije v delu Gramsci, str. 174—178.

²⁷ Poultz, str. 188.

Spitzer dokazuje, da vladajoči razred razlikuje dve vrsti problematičnih posameznikov. Na eni strani so telesno hendikepirani, duševno bolni in duševno zastolci, ki jih označi kot »družbene odpadki« (*social junk*). Nadzor nad njimi je v pristojnosti »terapevtske države« oz. »države blaginje«. Na drugi strani pa so delavci, stavkajoči, sindikalni aktivisti, predstniki raznih manjšin, radikalni družboslovci in politični aktivisti. Ti so po avtorjevem mnenju »družbeni dinamit«. Vmesni prostor med omenjenima skupinama pa zapolnjujejo reveži, homoseksualci, alkoholiki, narkomani ter problematični otroci in mladostniki. Nadzor nad »družbenim dinamitem« je v rokah represivnih državnih aparatov, zlasti politične policije, kakršna je denimo RCMP Security Service v Kanadi, FBI v ZDA in Special Branch v Združenem kraljestvu. Prim. Spitzer, str. 194—195.

²⁸ Lipset opredeli legitimnost kot zmožnost sistema, da prepriča ljudi (člane družbe), da so obstoječe poli-

mit«.²⁸ Kapitalistična država ne more vzdrževati svoje legitimnosti,²⁹ če svoje represivne dejavnosti ne usmeri v nekaj, kar večinsko javno mnenje dojema kot skrajno resno grožnjo družbenemu redu. Hall in njegovi sodelavci³⁰ so pokazali, da so teoretiki, ki so zagovarjali pravičnostni model kaznovanja — v namerni, da bi opravičili delovanje kaznovalnega aparata — delovali kot **primary definers** oziroma kot »moralni podjetniki«, ki so s strategijo družbenega alarmiranja prispevali k širjenju »moralne panike«.

Pojem moralna panika, ki ima svoj izvor v interakcionistični teoriji, seveda ne implicira, da so trditve akademskih kriminologov o naraščajoči kriminaliteti preprosto fikcija ali preračunana laž, ki naj zavede javno mnenje in mobilizira nadzorovalne institucije. Nesporno dejstvo je, da se je v času krize v sedemdesetih letih kriminaliteta dejansko povečala: ravno zato so sporočila moralnih podjetnikov toliko bolj prepričljiva. Ustvarjanje moralne panike potemtakem ne temelji na neobstoječih dejstvih, ampak na specifični interpretaciji danih družbenih dejstev. **Justice theorists** so grozeče naraščanje obsega ulične kriminalitete pripisali pomanjkljivostim v delu institucij formalnega družbenega nadzorovanja: »Problem kriminalitete je naš (mišljene so ZDA, op. Z. K.) najhujši notranjepolitični problem. Dasiravno v zadnjih letih tudi v drugih državah beležijo vzne-mirujujoči porast kriminala, je tu problem mnogo bolj pereč kot kjerkoli drugod na svetu. Od leta 1966 do leta 1971 se je število kaznivih dejanj na 100.000 prebivalcev povečalo za 74 odstotkov. Samo število ropov se je povečalo za 133 odstotkov. Istočasno pa se je obseg kaznovanja zmanjšal.«³¹

Po drugi strani pa moralni podjetniki prikažejo kriminaliteto kot simptom nekega neprimerno bolj nevarnega in grozečega pojava. Hall imenuje tak način razlaganja **signification spiral**. V bistvu imamo opraviti z dvema mehanizmoma, s katerima je mogoče razširiti (ali poglobiti) grozeči potencial kriminalnih pojavov. (1) Kriminaliteto se prikaže kot izkazovanje še hujšega problema: občega zloma ali razkrajanja zakonitosti in splošnega družbenega reda. (2) Istočasno pa je kriminaliteta nekaj, kar še

tične institucije najbolj primerne za obstoj in delovanje družbene skupnosti. Prim. Lipset, str. 77. Wrong pa opredeli legitimno avtoritetoto kot razmerje moći (oblasti), v katerem ima nosilec moći priznano pravico, da ukazuje, podrejeni pa priznano dolžnost, da ubogajo. Tisto, kar po njegovem mnenju podeli določenemu ukuzu (ali normi) legitimnost in izzove voljni pristanek naslovljencu, je v prvi vrsti njegov vir (izvor), manj pa njegova vsebina. Prim. Wrong, str. 49.

²⁸ Prim. Hall in dr., str. 223—227.

²⁹ Morris in Hawkins, str. 3.

dodatno zaostruje problematično stanje, v katerem se poraja, saj ogroža temelje družbenega življenja oziroma njegove normativne urejenosti in trdnosti.³² Kriminaliteta je, skratka, pojav, ki onemogoča obstoj in delovanje družbe kot take, zato je nevarnost, ki grozi vsem družbenim članom. Država potemtakem mora »nekaj storiti«: zaostriti svoje represivno delovanje,³³ izboljšati delovanje svojih institucij — seveda v okviru ustavnih in zakonskih pooblastil in doslednega spoštovanja formalnopravnih pravil (»due process of law«) — in preprečiti, da bi se družbeno življenje izrodilo v občo anomijo in nered. Pravičnostni model implicira torej dvoje: (a) specifičen opis in razlago problema kriminalite (kot družbeno škodljivega pojava **par excellence**); (b) predlog rešitve problema na način, ki ne postavlja pod vprašaj temeljev kapitalistične družbe, ampak se opira na racionalizirano in birokratizirano delovanje represivnih državnih aparatov v okviru spoštovanja formalnopravne racionalnosti (proceduralnih norm) in individualnih pravic. Ravno tod kaže iskati razloge njegove privlačnosti za vladajoče družbene skupine (in večinsko javno mnenje, ki ga je strah kriminalitete, nemara še bolj pa radikalnih družbenih sprememb).

Radikalni kriminologi seveda ne zanikajo, da so premoženska in nasilna kazniva dejanja resen družbeni problem, ki demoralizira in razceplja

³² »Kriminal ni le odraz slabosti v družbenih odnosih, ampak spodbavlja družbeno ureditev kot tako, saj uničuje podmene, na katerih je le-ta utemeljena.« Silberman, str. 20.

³³ Na prvi pogled najbolj preprosta rešitev je kajpada izločitev »nevarnih« posameznikov oziroma njihovo strogo nadzorovanje. Wilson poudarja, da je namen tovrstnega onemogočanja nevarnih storilcev očiten: ne glede na to, kaj bodo storili, ko bodo izpuščeni na prostost, se družba zavaruje pred njimi vsaj v času, ko prestajajo zaporno kazen. Pisek je prepričan, da so kriminalnopolitične koristi izločitve precejšnje, zakaj za večino resnih kaznivih dejanj so odgovorni povratniki. Prim. Wilson, str. 173. Tovrstne zamisli imajo v kriminologiji za sabo že dolgo tradicijo. Sledimo jim lahko vsaj do italijanske pozitivistične šole družbene obrambe oz. do Garofalovega pojma **pericolosità**. Zrcalijo se v sodobnih posebnih zakonskih normah, ki se nanašajo na duševno nenormalne posameznike in na hršilce iz navade, ne nazadnje pa »odzvanjajo« tudi v zamislilih o časovno nedoločeni kazni. V bistvu se opirajo na dve predpostavki: (a) nedvoumno in neizpodbitno je mogoče opredeliti pojem nevarnosti; (b) določno in gotovo je mogoče napovedati bodoče ravnanje nevarnega posameznika, identificiranega glede na merila definicije iz prve točke. Poudariti je treba, da doslej — v polju teorije — ni soglasja o tem, kako razumeti pojem nevarnega posameznika, poleg tega pa na podlagi obstoječega psihološkega znanja o človekovem vedenju nikakor ni mogoče zanesljivo napovedovati ravnanja v prihodnosti.

skupnost delavskega razreda, krepi rasizem itd. Radikalni kriminologi danes tudi zavračajo romantična pojmovanja tovrstnih kaznivih dejanj kot neke vrste grobih oblik političnega upora. Vendar pa — za razliko od realistov — ne delijo prepričanja, da je ulična kriminaliteta ključni razlog, zaradi katerega je družbeno (zlasti urbano) življenje ogroženo ali nemara celo »nesmiselno«: »Ulične kriminalitete ni mogoče iztrgati iz zgodovinskih procesov, ki marginalizirajo milijone ljudi na ta način, da jih obsoja jo na brezposelnost ali odtujeno delo. . . Dasiravno je kriminaliteta obstajala tudi v predkapitalističnih družbah, pa je sistematična reprodukcija izkoriščevalskih odnosov (katerih različica je tudi kriminalno vedenje) razširjena v razvitem kapitalizmu v neprimerno bolj obsežni in posuroveli obliki kot v prejšnjih družbenih formacijah.«³⁴

Kriza hegemonije

V povečanem zanimanju za vprašanja v zvezi s pravičnostjo (ne glede na to, ali gre za družbeno pravičnost ali »zgolj« za pravičnost kazenskega prava), kar nikakor ni značilno samo za sodobno kriminologijo, kaže videti v prvi vrsti znamenje krize hegemonije, kolikor se pojem »hegemonija« nanaša na stanje, v katerem je vladajoči razred zmožen ne le prisiliti podrejeni razred, da se ukloni njegovim interesom, ampak ima v odnosu do njega »totalno družbeno avtoritet« (Gramsci), ki implicira moč določanja in opredeljevanja paradigme alternativ in možnosti. Hall takole opiše bistvo aktualne krize hegemonije v britanski družbi: »V petdesetih letih je opaziti obdobje prave hegemonistične vladavine. Ideologija blaginje je tedaj omrtvičila upornost delavskega razreda in omogočila, da je spontano priznal avtoritet vladajočega razreda. V šestdesetih, zlasti pa v sedemdesetih letih je bila usmerjajoča in vodstvena vloga vladajočega razreda čedalje bolj ogrožena. Družba se je politizirala, konflikti so se znova pojavili na številnih ravneh. Vladajoči so sicer obdržali svojo oblast, vendar pa je njihov repertoar možnih načinov nadzorovanja vse bolj okrnjen, oslabljen in izčrpan. Ena izmed najbolj opaznih lastnosti tega obdobja je premik od konsenzualnih oblik nadzorovanja k mehanizmom, ki temeljijo na prisiljevanju: v mislih imamo repressivne aparate države, t. j. policijo, sodišča, vojsko ipd., ki naj se zoperstavijo čedalje nevarnejšim

³⁴ Platt in Takagi, str. 8.

³⁵ Hall in dr., Subcultures, Cultures and Class, str. 40.

grožnjam državnih ureditvi, pravu in redu. To kaže na krizo hegemonije vladajočega razreda.«³⁵

Kriza hegemonije je izvala vrsto ideooloških sporov med desnicico in levico. Na političnem prizorišču se je levica zavzela za varstvo državljanskih svoboščin pred poskusi države, da bi z represivnimi sredstvi podredila moteče in problematične družbene skupine, npr. stavkajoče, radikalne politične aktiviste in druge »moralne devante« (zlasti pacifiste, hipije, uporne študente ipd.). Desnica pa se je postavila v bran individualnih pravic pred državnimi posegi, zlasti v gospodarstvu; predlagala je monetaristične rešitve ekonomske krize (spodbujanje zasebnega sektorja z večjimi profitti, z nadzorovanimi mezdami in odpuščanjem delavcev). Ob spoznanju, da so realne politične odločitve v »demokratični« družbi čedalje manj demokratične (kolikor se dogajajo v ozkih krogih vladnih uradnikov, mednarodnih bankirjev, investitorjev in politikov), pa se je zavzela za večjo vlogo parlamenta (s čimer naj bi se oblast ponovno vrnila »ljudstvu«).

Polarizacijo med levico in desnicico je opaziti tudi na ravni teoretskih razmišljjanj. Levi pravičnostni model implicira zahtevo po radikalni družbeni spremembji, ki naj bi segla do samih temeljev ekonomske in politične ureditve. Desni (liberalni) pravičnostni model pa se zavzema zgolj za izpopolnitve obstoječe družbe: družba naj se drži lastnih političnih idealov (in ustave), od katerih se je v praksi oddaljila — aplikacija modela bi vodila v vnovično potrditev liberalnih in demokratskih vrednot (npr. formalne enakosti, minimalnega vmešavanja države v družbeno življenje, krepitev posameznikove odgovornosti, spoštovanja procesnopravnih jamstev v kazenskem postopku ipd.). Levi model se, skratka, osredotoča na vsebinski vidik obstoječih družbenih krivic, desni pa na njihove formalne razsežnosti.³⁶

Nemara najbolj dodelana in razčlenjena različica desnega pravičnostnega modela je Rawlsova teorija o pravici kot poštenosti. Kot poudarja avtor v svojih odgovorih na kritike, njegova teorija ni moralna, ampak politična doktrina, ki ni odvisna od nobenega posebnega moralnega ideala (kakršen je v luči Kantove filozofije npr. »avtonomija«). Njegov temeljni namen je artikulirati concepcijo pravice, ki je latentno navzoča v politični kulturi sodobne liberalne demokracije, kar bi po njegovem mnenju pomagalo ohraniti stabilnost in enotnost družbe oziroma, z eno besedo, obstoječi družbeni red — *status quo*. Njegov teoretski interes je torej nedvoumen: zasnovati zamisel o pravičnosti, ki bi omogočala podreditev

³⁶ Prim. Clarke, str. 52—55; Norrie, str. 59—63.

ljudi danemu (ameriškemu) političnemu modelu liberalne demokracije. V delu **A Theory of Justice** se Rawls ukvarja z distributivno družbeno pravičnostjo, katere predmet je temeljna struktura družbe: način, kako osrednje družbene ustanove porazdeljujejo temeljne pravice in dolžnosti ter koristi, ki izvirajo iz družbenega sodelovanja. Prizadeva si odkriti načela pravičnosti, ki bi jih svobodne in razumne osebe, ki sledijo svojim interesom, sprejele v izhodiščnem položaju enakosti z namero, da bi opredelili temeljna načela družbenega življenja. Na podlagi teh načel bi nato uredili vsa nadaljnja družbena področja: sprejemljive oblike družbenega sodelovanja in dopustne načine vladanja.

Rawlsova metoda temelji na zamisli o hipotetični »izvirni poziciji«, v kateri stranke bodoče družbene pogodbe — za »stančico nevednosti« — določijo temeljna načela družbene ureditve in normativno podlago vseh nadaljnih ustavnih in zakonskih pravil. Izhodiščna pozicija je »poštena«: na sestavljanje družbene pogodbe namreč ne vplivajo čustva in osebni interesi (ozioroma kontingentne značilnosti posameznikov), zakaj nihče ne ve, katero mesto zaseda v družbeni strukturi, kako bogat (ali reven) je, kakšno je njegovo telo, nadarjenost, lepota ipd. Rawls meni, da bi imaginarni subjekti (individui brez sleherne individualnosti) v takšnih okoliščinah izbrali dve načeli: (a) »vsakdo ima pravico do največje možne svobode, ki je združljiva z enako svobodo drugih«; (b) »primarne družbene dobrine morajo biti enako razdeljene, razen če neenaka distribucija ni v prid najslabše stojecim v družbi« (pri čemer mora imeti vsakdo priložnost, da se poteguje za opravljanje družbenih funkcij). Rawls torej razlikuje dve ravni: na eni strani so temeljne svobosčine, npr. volilna pravica, pravica govora in združevanja ipd., na drugi strani pa so družbene in ekonomske neenakosti (neenaka porazdelitev bogastva, dohodka in drugih dobrin), ki niso problematične, dokler so v interesu vseh, tudi najbolj prikrajšanih.

Ključna pomanjkljivost Rawlsove teorije pravičnosti je v tem, da temelji na zamislilih o družbi in človekovi naravi, ki so po svojem bistvu ideoološke predpostavke, t. j. zgodovinsko kontingentne in družbeno pogojene spremenljivke, ne pa **a priori** določajoče. Ravno zato je mogoče iz njih izpeljati teoretski »konstrukt«, ki je pravzaprav predvsem ideoološko opravičilo obstoječe (kapitalistične) družbene formacije. Rawlsova teorija artikulira načela pravičnosti, ki v družbeni stvarnosti seveda niso docela udejanjena: obstoječa družba zatorej ni pravična, vendar bi bila lahko, če bi jo — z ustreznimi reformami — približali njenim lastnim idealom.

Rawlsova razmišljjanja so zgled racionalističnega konstruktivizma, ki izhaja iz domneve, da je mogoče iz neke Arhimedove točke, se pravi iz enega samega načela (ali omejenega števila »aksiomov«), izpeljati vseobsegajoč sestav objektivne vednosti — gre za epistemološki ideal, ki ga zgoščeno povzema Baumgartnova opredelitev znanosti: »scientia est certa deductio ex certiss.«

Takšna pojmovanja je postavil pod vprašaj že Hume (v svoji kritiki Hobbesove in Lockove politične filozofije, zlasti njunih zamisli o družbeni pogodbi).³⁷ Po njegovem mnenju je absurdno domnevati, da je mogoče — na teoretski ravni — izstopiti iz prostora (družbe) in časa (zgodovine) in se postaviti v položaj idealno racionalnega bitja, ki se lahko distancira od danih struktur moralnega, pravnega ali političnega razmišljjanja in čustvovanja. Hume poudarja, da je zato sleherni racionalistično konstruiran teoretski ideal neogibno utemeljen na krožni argumentaciji. Teoretik namreč vključi v svojo »objektivno nujno« teorijo med drugim tudi številne predteoretske intuicije o tem, kaj je zanj, dénimo, moralno, pravno ali politično upravičeno (sprejemljivo ozioroma smiselno), nato pa jih po logični poti izpelje iz svoje teoretske sheme. Ravno zato, ker so naše predteoretske ideje in občutja temeljno merilo racionalnosti (ali bi npr. pripisali »idealno racionalnost« nekomu, ki bi v »izhodiščni poziciji« izbral normo, da je treba kaznovati nedolžnega ali drugemu povzročati trpljenje?), koncept razuma ne more biti izhodišče normativnega teoretiziranja, iz katerega bi bilo mogoče izpeljati vse ostalo.

Humovi pomisleki seveda zadevajo tudi Rawlsovo teorijo, po kateri lahko opredeli načela pravice edino »čisti razum«. Opraviti imamo, skratka, s teorijo racionalne izbire. Za Rawlsa je subjekt izbire bistveno sebično bitje: »Posamezniki in skupine imajo tekmujoče zahteve in dasiravno so pripravljeni delovati pravično, se vendarle nočejo odreči svojim interesom.«³⁸ Ob tem je bržkone odveč opozarjati, da je zamisel o človeku kot inherentno svobodnem in razumnem bitju, ki je zmožno izbirati in ustvarjati umne institucije ter zasledovati svoje individualne interese, zgodovinsko in kulturno specifična. Rawls meni, da je treba (v izhodiščni poziciji) razumeti pojmom racionalnosti v kar se da ozkem pomenu, in sicer tako kot je opredeljen v ekonomski teoriji, se pravi kot zahtevo, da je treba za doseganje danih ciljev izbrati najbolj učinkovita sredstva. Če bi denimo človek vedel, da je bogat, bi bilo zanj po Rawlsovem

³⁷ Prim. Hayek, 1966.

³⁸ Rawls, str. 281.

mnenju racionalno opredeliti načelo, da je treba zbirati sredstva za družbeno blaginjo z različno veliki- mi davki, kot nepravično.³⁹ Rawlsov subjekt je potemtakem reduciran na računovodjo, ki — v razmerah obče konkurence — v svojo knjigo poslovanja skrbno beleži dobičke in izgube, v želji, da bi maksimiziral pozitivno razliko: takšna podmena pa je kajpada povsem v skladu z »antropologijo utilitarizma«, na kateri temelji sodobna meščanska ekonom- ska znanost, pa tudi večina drugih družboslovnih ved.

In katera dejstva določajo izbiro racionalnih subjektov v izvorni poziciji? Rawlsov odgovor je naslednji: »Naša podmena je, da posamezniki poznajo splošna dejstva o človeški družbi. Razumejo politične zadeve in načela ekonomske teorije. Poznajo podlago družbene ureditve in psihološke zakonitosti.«⁴⁰ Rawls ima kajpak v mislih liberalno pluralistično politično teorijo in klasično meščansko ekonomsko znanost (ne pa, recimo, marksističnih razlag o družbi, človeku, gospodarstvu ipd.). Ideje, ki so po svoji naravi ideoološke forme, izoblikovane na določeni stopnji kapitalističnega produksijskega načina, so zanj ključne določilnice ideala pravične družbe. Zato ni nič nenavadnega, da subjekti družbene pogodbe za »tančico nevednosti« izberejo ravno tekmovalno tržno gospodarstvo (t. j. sistem, ki vključuje podjetnike, lastnike in »svobodne« delavce), utemeljeno na učinkovitosti, ki je sama sebi namen, na izkoriščanju (delavcev, narave in nerazvitega sveta), na potrošništvu (usmerjenem na zadovoljevanje najnižjih človekovih potreb), na dolgorajnjem in odtujenem delu (ki je zgolj eden izmed »produkcijskih dejavnikov«) itd.

Če je desni pravičnostni model »konstitucionalističen«, se pravi omejen na temeljni institucionalni okvir obstoječe kapitalistične in liberalno-demokratične družbe, pa je levi model »transcendenten«, neuresničljiv v dani družbi oziroma usmerjen v radikalne družbene spremembe. Prvi model izhaja iz načela (formalne) enakosti, drugi pa iz načela (vsebinske) enakovrednosti. Modela sta v razmerju »teze« in »antiteze«: če upoštevamo zgolj enega, neogibno ustvarimo položaje, ki so krivični v optiki drugega. Abstraktne zoperstavljenosti obeh zamisli o pravični družbi seveda ni mogoče preseči tako, da eno izmed njiju razglasimo za »pravilno«, drugo pa za »napačno«. Ravni sinteze se lahko približamo le tako, da izhajamo iz načela enakopravnosti, ki implicira upoštevanje obeh antitetičnih stališč: načelo enakosti naj ukinja krivice, ki jih ustvarja (eno-

stranska) uporaba načela enakovrednosti, slednje pa naj ukinja krivice, ki jih ustvarja (enostranska) uporaba načela enakosti. Spor med levim in desnim pravičnostnim modelom se izkazuje tudi na ravni doktrine o človekovih pravicah.⁴¹ Liberalna tradicija upošteva zvečine zgolj formalne (»negativne«) pravice, t. j. »klasične« politične pravice in svo- boščine, »socialistična« tradicija pa poudarja zgolj materialne (»pozitivne«) pravice, npr. ekonomske, socialne in kulturne pravice. Seveda je odveč dokazovati, da bi se bilo nepravilno odreči eni skupini pravic na račun druge: upoštevati je treba tako »po- zitivne« kot »negativne« človekove pravice.

Kritike radikalnih kriminologov, naslovljene na pravičnostni model, so toliko nezadostne in teoretsko pomanjkljive, kolikor implicirajo abstraktno zavrnitev formalne enakosti. Formalna enakost je problematična zgolj tedaj, če je ne spremišča vsebinska oziroma materialna enakost (se pravi enakovrednost). Zavzemanje za egalitarne ideale zatorej logično ne predpostavlja opustitve formalne enako- sti. Uresničenje radikalnih zamisli o »neformalni«

⁴¹ Prim. Ferry in Renault, str. 133 in dalje; Lefort, str. 21—38.

⁴² Prim. Matthews, str. 1—25. V tem zborniku najdemo vrsto kritičnih analiz zamisli o neformalni pravičnosti in o neformalnem reševanju družbenih spo- rov. Matthews vidi v širjenju tovrstnih idej in njihovih praktičnih izvedb poskus ponovne legitimizacije pravnega sistema. Iskanje »alternativ« namreč po njegovem mnenju odvrača pozornost od globokih protislovij ve- ljavnega prava (v zahodnih meščanskih družbah, zlasti v ameriški in britanski), saj daje vtis, da je poglaviti problem pomanjkljivega delovanja pravnega aparata v njegovi prenatpanosti oz. zasičenosti z najrazličnej- Šimi, često nepomembnimi zadevami. Retorika nefor- malne pravičnosti nadalje implicira, da se nosilci druž- bene moči vendarle zanimajo za probleme podrejenih in prikrajšanih, ne glede na njihovo navidezno trivialnost, dasiravno so načini njihovega reševanja praviloma neučinkoviti. Delovanje neformalnega sistema je osre- dotočeno na isto »problematično« populacijo, kakor delovanje formalnega sistema, s čimer se poglablja pre- pad med višjimi in nižjimi družbenimi sloji. Logika nefor- malnosti spodbuja posameznike, da prevzamejo več odgovornosti za reševanje problemov, ki v resnici izvira- rajo iz širših družbenih procesov in struktur, zlasti iz izkoriščevalske narave produkcije in iz neenake porazdelitve politične moči. Tudi Spitzer poudarja, da ni nikakršnega protislojava med decentralizacijo in širje- njem državnega nadzorstva. Prim. Spitzer, The Dialec- tics of Formal and Informal Control, str. 167—205. Abel v istem zborniku dokazuje, da je neformalizem mehanizem, s katerim država razširja svoj nadzor, usmerjen v upravljanje akumulacije kapitala in v obvladovanje uporov in problemov, ki jih le—ta sproža. Ciljna popu- lacija neformalnih aparativov niso naključno izbrani posamezniki, marveč najvažnejše kategorije proble- matičnega prebivalstva v sodobnem kapitalizmu: de- lavci, reweži, etnične manjšine, mladostniki in ženske.

³⁹ Prim. prav tam, str. 13 in str. 18—19.

⁴⁰ Prav tam, str. 37.

(»ljudski«) pravici oziroma pravu⁴² bi lahko ustvralo številne krivične položaje, saj bi se utegnilo izrodit v samovoljno in kapriciozno odločanje. Ob tem pa ne bi smeli pozabiti, da so se prve ideje o pravičnostnem modelu pojatile ravno v zaporniškem gibanju, ki se je zoperstavilo različnim oblikam rasne diskriminacije, neenakosti in samovoljnega (pritranskega) odločanja, šele pozneje pa so se na tovrstne zamisli naslonili konservativni in liberalni kriminologi in jih seveda očistili vseh radikalnih prvin.⁴³

Quinney poudarja, da je radikalna družbena teorija zavezana zgolj idealu pravičnosti. Vendar pa veljavnih zakonov ne dojema kot merila tovrstne pravičnosti, zakaj po njegovem mnenju je obstoječi pravni red pravzaprav zanikanje pravice, in sicer predvsem zato, ker veljavno pravo zatira tiste, ki želijo udejanjati svoje ideale, medtem ko ga lahko nosilci družbene moči v dobršni meri ignorirajo, ne da bi bili zaradi tega deležni njegovih sankcij. Zato je za Quinneya napad na zastarelo pravo in njegove institucije neogiben.⁴⁴

Quinney se v tej zvezi sklicuje na Haydena: »Sistem nam ne zagotavlja več niti temeljne prvine naših t. i. zakonskih jamstev, namreč poštenega postopka. Sodišča, podobno kot pravo nasploh, so odeta v mitične predstave. Sodišče v ameriški družbi spominja na cerkev. Dojemajo ga kot nekaj svetega, kot nekaj, kar je onstran grešnega sveta. Obravnavati ga je treba s spoštovanjem. Kdor vstopi v sodno dvorano, mora molčati, govoriti sme le tedaj, ko to dovoljuje formalni postopek. Sodnik je kot vrhovni svečenik, obdaja ga modrost, ki je običajni državljanini nimajo. Oblečen je v posebna oblačila, tolmači obskurne pravne spise in uporablja leseno kladivo (podobno križu), ki je simbol avtoritete. Nanj se naslavljajo z 'Your Honor' ali 'If the Court please', podobno kot se na papeža obračajo z 'Vaša Svetost'. Sodni sistem zahteva, nemara bolj kot katerakoli druga ameriška institucija, absolutno upoštevanje njegovih pravil in njegovega posebnega vzdušja. Zdi se, kot da bi bili vsi spori lahko skrbno preučeni in zadowljivo rešeni, če bi le državljanji spoštovali to ustanoovo. Istočasno pa vsakdo ve, da je takšna podoba sodišča mitična. Sodišče je politično. Sodnike volijo ali jih (v večini primerov) postavljajo politiki. Za zunanjim bliščem sodnikov se skrivajo ljudje, in to lastniki nepremičnin, vplivneži iz podzemlja ali politični mogočneži. Zakoni, ki jih uporabljam, so naklonjeni bogatim, belim in spoštljivim ljudem,

⁴² Prim. Greenberg, str. 316—318.

⁴³ Prim. Quinney, str. 32.

⁴⁴ Hayden, str. 97—98.

nenaklonjeni pa so revnim, črnim in nekonformističnim osebam.«⁴⁵

Quinney zato meni, da obstoječega pravno-političnega sistema ni mogoče reformirati; pravni aparat deluje represivno, zato bi ga bilo treba — podobno kot vse druge oblike zatiranja — odpraviti: šele tedaj bodo ljudje lahko zaživeli v skladu z radikalnim pojmovanjem človeka in družbe.⁴⁶

Skllepna opazka

Quinneyeve razmišljjanje — zelo značilno za ameriške radikalne kriminologe — je pravzaprav docela skladno z abolicionistično strategijo, ki jo je razvil norveški kriminolog Mathiesen. Po njegovem mnenju bi bila velika politična napaka predlagati alternative obstoječim represivnim institucijam in praksam, saj bi se — če bi jih uporabili v danih družbenih razmerah — neogibno ujele v zakonitosti pozitivno dane družbe in izgubile svojo radikalno ost. Mathiesen⁴⁷ namesto tega predлага, naj si opozicija prizadeva postopoma odpravljati dane represivne strukture (npr. zapore), oblikovanje alternativ pa naj prepusti nosilcem oblasti.

Mathiesenova skepsa je vsekakor upravičena, zlasti če pomislimo, kako so pravičnostni model — ki se je najprej porodil v radikalnih družbenih gibanjih — privzeli konservativci in ga izrabili kot opravičilo za varovanje obstoječega reda in zakonitosti. Zdi pa se, da temelji radikalni abolicionistični projekt na strateški politični napaki: smiselen bi bil le, če bi bila dana družbena stvarnost do te mere zatiralska in neznosna, da bi ljudje dobili vtis, da slabše ne more biti. Vendar pa bržkone le malo ljudi, ki živijo v kapitalistični družbi, razmišlja na tak način: mnogi se strinjajo, da obstajajo resni problemi, vendar pa so bolj ali manj zadržani do tega, da bi se lahko stanje bistveno izboljšalo. Takšna — resignirana — pojmovanja so nedvomno v dobršni meri plod uspešnega delovanja vladajoče (liberalno-konservativne) ideologije, deloma pa tudi nasledek spoznanj o družbeni stvarnosti v (nekdanjih) državah »realnega socializma«.

Zato je upravičeno domnevati, da brez konkretne, »pozitivne« in mikavne vizije življenja v osvobojeni

⁴⁵ Prim. Quinney, str. 33.

⁴⁶ Prim. Mathiesen, *The Politics of Abolition*, 1974; *Law, Society and Political Action: Towards a Strategy under Late Capitalism*, 1974.

⁴⁷ V spisih radikalnih kriminologov praviloma ni jasnih in artikuliranih zamisli o možnih alternativah obstoječi družbeni ureditvi. Vendar pa je mogoče takšne (v bistvu utopične) vizije najti v delih drugih radikalnih družboslovnih mislecev. V pričujočem spisu izhajamo iz podmene, da bi moralna biti neogibna sestavina bo-

družbi,⁴⁸ pozivi k radikalnim spremembam in ukinjanju obstoječih represivnih praks ne bodo naleteli na množičen odziv. Nakazati alternativne (in tudi uresničljive) načine družbenega življenja pa je seveda več kot zgolj kritizirati dano stanje. Mathiesenova strategija abolicionizma se poleg tega opira na dvomljivo predpostavko, da se bodo ljudje, potem ko bo osvobajajoče gibanje ukinilo vse oblike represije, spontano organizirali na način, ki bo omogočal

doče svobodnejše družbe omejitev družbeno potrebnega dela na minimum in njegova enakomerna porazdelitev med vse člane družbene skupnosti. Takšna — nedvomno socialistična — vizija se ne opira na predpostavko (ideal utopičnih socialistov) o nekakšnem harmoničnem in brezkonfliktнем družbenem sodelovanju, v katerem bi bila država s svojimi represivni aparati scela nepotrebna. Menimo namreč, da lahko edinole država s svojim pravnim redom poskrbi za bolj pravično porazdelitev temeljnih dobrin in storitev in

zadovoljevanje pravih (»avtentičnih«) človekovih potreb. Navzlic morebitnemu drugačnemu videzu, pa je vendarle je treba priznati, da so takšna — v bistvu anarhistična — pojmovanja vendarle samo nekoliko predugačena različica kapitalistične *laissez-faire* filozofije, ki pravzaprav sploh ne odgovori na vprašanje, zakaj bi se vse izteklo ravno v srečen konec.

organizira produkcijo na način, ki bi kar se da varčno upravljal s človekovim časom (življenjem) in naravnimi bogastvi. Poglavitni dejavnik, ki se zoperstavlja naši zamisli o družbi osvobojenega časa in pravične porazdelitve temeljnih dobrin, namreč take, ki bi vsakomur zagotovljala efektivno pravico do svobode in blaginje, je seveda logika kapitalistične akumulacije, ki danes prežema malone vsa družbena področja, ne le produkcijo, marveč tudi kulturo, znanost, prosti čas, vzgojo in izobraževanje, spolnost, bolezni in celo smrt.

LITERATURA

- American Friends Service Committee: *Struggle for Justice: A Report on Crime and Punishment in America*. New York, Hill and Wang 1971.
- Baechler, J.: *Démocraties*. Paris, Calmann-Lévy, 1985.
- Burgh, R. W.: Does the Guilty Deserve Punishment? *The Journal of Philosophy*, 1982, št. 2.
- Cain, M., Hunt, A.: *Marx and Engels on Law*. London, Academic Press 1979.
- Clarke, D. H.: Marxism, Justice and Justice Model. *Contemporary Crises*, 1978, št. 1.
- Clarke, D. H.: Justifications for Punishment. *Contemporary Crises*, 1982, št. 1.
- Cusson, M.: *Pourquoi punir?* Paris, Dalloz 1987.
- Engels, F., Marx, K.: *Sveti družina*. MEID, Ljubljana, Cankarjeva založba 1979.
- Ferry, L., Renault, A.: *Des droits de l'homme à l'idée républicaine*. Paris, PUF 1985.
- Finnis, J.: *Natural Law and Natural Rights*. Oxford, Clarendon 1980.
- Gramsci, A.: *O državi*. Beograd, Radnička štamparija 1979.
- Greenberg, D.: Reflections on the Justice Model Debate. *Contemporary Crises*, 1983, št. 4.
- van den Haag, E.: *Punishing Criminals*. New York, Basic Books 1975.
- Hall, S. et al.: *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. London, Macmillan 1978.
- Hall, S. et al.: Subcultures, Cultures and Class. V: *Working Papers in Cultural Studies*, Birmingham, Centre for Contemporary Cultural Studies 1975.
- Hart, H. L. A.: *The Concept of Law*. Oxford, Oxford University Press 1961.
- Hayden, T.: *Trial*. New York, Holt, Rinehart and Winston 1970.
- Hayek, F. A.: *The Legal and Political Philosophy of David Hume*. V: Chappell, V. C. (ed.), *Hume*, Garden City, Doubleday 1966.
- von Hirsch, A.: *Doing Justice*. New York, Hill and Wang 1976.
- Hay, D.: *Property, Authority and the Criminal Law*. V: Hay, D. et al. (eds.), *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-Century England*, Harmondsworth, Penguin 1975.
- Kerruish, V.: *Jurisprudence as Ideology*. London, Routledge 1991.
- Lefort, C.: Človekove pravice in država blaginje. *Problemi-Eseji*, 1992, št. 2.
- Lipset, M.: *Political Man*. Garden City, Doubleday 1960.
- Mathiesen, T.: *The Politics of Abolition*. London, M. Robertson 1974.
- Mathiesen, T.: *Law, Society and Political Action: Towards a Strategy under Late Capitalism*. London, Academic Pres 1974.
- Matthews, R.: *Informal Justice?* London, Sage 1988.
- Morris, H.: Persons and Punishment. V: Murphy, J. G. (ed.), *Punishment and Rehabilitation*. Belmont, Wadsworth 1973.
- Morris, N., Hawkins, G.: *Letter to the President on Crime Control*. Chicago, University of Chicago Press 1977.
- Murphy, J. G.: *Retribution, Justice, and Therapy*. Dordrecht, D. Riedel 1979.
- Norrie, A. W.: Marxism and the Critique of Criminal Justice. *Contemporary Crises*, 1982, št. 1.
- Nozick, R.: *Anarchy, State, and Utopia*. New York, Basic Books 1974.
- Paterno, R., Bynum, T.: The Justice Model as Ideology: A Critical Look at the Impetus for Sentencing Reform. *Contemporary Crises*, 1982, št. 1.
- Pečar, J.: Marx in Engels o kriminaliteti in nadzorstvu. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 1983, št. 4.
- Platt, T., Takagi, P.: Intellectuals for Law and Order: A Critique of the New Realists. *Crime and Social Justice*, 1977, št. 7.
- Poulantzas, N.: *Political Power and Social Classes*. London, New Left Books 1968.
- Quinney, R.: The Ideology of Law: Notes for a Radical Alternative to Legal Oppression. *Issues in Criminology*, 1972, št. 1.

- Rawls, J. : A Theory of Justice. Cambridge, Harvard University Press 1971.
- Spitzer, S. : Toward a Marxian Theory of Deviance. V: Williams, F. P., McShane, M. D. (eds.), **Criminology Theory: Selected Classic Readings of Deviance**, Cincinnati, Anderson 1993.
- Spitzer, S. : The Dialectics of Formal and Informal Control. V: Abel, R. (ed.), **The Politics of Informal Justice**. New York, Academic Press 1982.
- Strauss, L. : **Natural Right and History**. Chicago, The University of Chicago Press 1953.
- Šelih, A. : Možnosti in meje racionalne sodne odmere kazni—Ameriška izkušnja. **Zbornik znanstvenih razprav**, Pravna fakulteta v Ljubljani, 1992, LII. letnik.
- Taylor, G. : **Pride, Shame, and Guilt**. Oxford, Clarendon 1987.
- Ten, C. L. : **Crime, Guilt, and Punishment**. Oxford, Clarendon 1987.
- Turk, A. J. : Introduction. V: Bonger, W. A., **Criminality and Economic Conditions**. Bloomington, Indiana University Press 1969.
- Wilson, J. Q. : **Thinking About Crime**. New York, Basic Books 1975.
- Wrong, D. : **Power: Its Forms, Bases, and Uses**. New York, Harper and Row 1979.
- Zimring, F. E., Hawkins, G. J. : **Deterrence: The Legal Threat in Crime Control**. Chicago, University of Chicago Press 1973.

Theoretical views on the justification of punishment and social reality

Zoran Kanduč, L. L. D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana, Slovenia

The paper compares theoretical views on the justification of punishment, as well as sociological descriptions and explanations of social reality. It throws light on some of the relevant critiques of the retributionist doctrine of punishment. Special attention is paid to the ideological function of the neoclassicist justice model. The principal ideas about a just society are analyzed in

the light of a crisis of hegemony (ideological hegemony) in contemporary society. The paper also presents some of the most important shortcomings of radical attitudes towards the criminal justice apparatus of the state.

Key words: criminal law, punishment, theory, retributive model, justice model

UDC 343. 241